

Josip HAMM, Beč

CRNOGORSKO $T, D + JAT > \acute{C}, \acute{D}^*$

O tome se nejednom pisalo (Belić, Stevanović, Ivić, Pešikan, Vuković i drugi koji su se bavili crnogorskim dijalektima), pa će se nekomu možda činiti da su to *repetita*, no kako i *repetita* u nauci mogu *placere*, možda neće biti na odmet da se u tom pitanju čuje i moje mišljenje.

Mislim da ovdje imamo posla s problematikom koja je donekle — ali samo donekle — nalik na onu koju predstavlja odnos zapadnoslavenskoga *kv, gv* prema istočnoslavenskom i južnoslavenskom *cv, zv* (samo, razumije se, s drugim predznacima, u drugim kvadrantima i s drugim rezultatima). Kod *kv, gv* radilo se o okluzivima velarnoga niza s prijelaznim $v^{(u)}$ iza sebe, koje je inače dobro poznato iz tvorbe riječi u sufiksnoj sekvenciji i derivaciji *-ski > -stvo* (s redukcijom $k > t + (u) -o$, odnosno *-sk-i > *-st-^u-o*, gdje su terminom »zapadnoslavenski« obuhvaćeni i naši zapadni, npr. čakavski, govori sa svojim *fse, tfoj, sfoj, l'uctfo* i sl.). Težište je na zapadu bilo na okluzivu, s odgovarajućim redukcijama ili punim oblicima u drugom dijelu (ispor. p. *kf'jat : gv'jazda*).

Kod istočnih Slavena i njihovih ogranaka, tako i kod nas kod štokavaca, $*^{(u)} > v$ je morfologizacijom ojačalo, težište je na nj preneseno te je, dosljedno, do redukcija dolazilo ne u drugom nego u prvom dijelu (i time do prelaženja *k, g, x* u *c, z, s*).

Problematika oko južnoslavenskoga *t, d + ě* (ili $\acute{e}_2, \acute{i}_2$), koje je u crnogorskim govorima dalo *će, de*, samo je prividno i tek na prvi pogled nalik na onu o kojoj je malo prije bila riječ. Tu, u prvom redu, nije bilo prijelaznoga v/f^1 , što je po sebi značilo da je i cijeli proces morao ići ne samo jednostavniji i neposredniji nego da se i odvijao na drugom području s drugim tretmanom i s

* Referat nije saopšten na Skupu.

¹ Isporedi i dvojstvo u pisanju jeftin/jevtin i sl. koje je prihvaćeno i u Pravopisu 1960/76.

drugim predznacima. Ako se kod *sk/*stf, *kv/*kf radilo o velarima koji su occasionibus dandis prelazili u dentale, ovdje se radilo o dentalima koji su preko plozivnih alofona prelazili u afrikate; ako su ondje asimilacije bile progresivne, ovdje je trebalo očekivati da će biti regresivne, tako da će jat po sebi utjecati na suglasnike (na *t*, *d*) ispred sebe.

Tu su, međutim, mogle iskrsnuti — i iskršnjavale su i iskršnjavaju — neke razlike u shvaćanjima (i prije i danas). Jedna je od glavnih, da *ě* nije bilo iskonsko *e* koje je tek poslije prelazilo u *ĭe* (pisali ga mi ovako ili kao *ä*, *ä* ili kako drugačije). Već je Križanić 1665 znao (v. Gram. razd. 11_{1,4}) da je Konstantin Filozof (Ciril) polazeći od grčkoga alfavita imao neprilika s bilježanjem slavenskoga fonema *e* koje bi bilo bez jotacijskih kinema,² a to se u još većoj mjeri odnosilo na jat koje je — možda i zbog toga — u glagoljici dobilo znak koji je bio nalik na (i izveden iz) uncijalnog A.

Što se crnogorskoga *tě, *dě > *će*, *đe* tiče, ja mislim da je tu na dioklijsko-zetskom području moglo dolaziti do sukobljavanja dviju tendencija, dviju smjerom i podrijetlom neovisnih, heterogenih artikulacija: zapadne suglasničke i istočne samoglasničke. One su tek zajedno dovodile do toga da je palatalni ploziv zajedno sa *ě* davao *će*, *đe* a ne *tje, *dje (**t^le*, **d^le*) kao drugdje na jekavskom području gdje toga ploziva nije bilo. Cio proces bi, prema tome, bio običan, fonetski i alofonski, s pojačanjima u prvom dijelu i u skladu s isofonskom linijom koja se preko Stare Crne Gore protezala do područja na kojem je plozivno (dorzalno) *t'*, *d'* bilo obična, u sistemu dobro motivirana, normalna pojava. Ovako bi se, uzgred govoreći, u malo riječi mogla predočiti i objasniti ova pojava koja crnogorskim govorima daje poseban značaj i posebnu draž.

S njom ne treba stavljati u isti red pojave tipa *ćio*, *ćeti* za *htio*, *htjeti* (ekav. *teo*, *teti*), kod kojih kao punctum saliens ipak treba postavljati inicijalno *h* (s retard. indikacijama i poslije njegova gubljenja) koje je u reduktivnom procesu aficiralo okluzivno *t*. Ono prema tome ne stoji ni u kakvoj, najmanje distributivnoj ili njoj sličnoj komplementarnosti s obzirom na ranije spominjano i gore koliko toliko raspravljeno i prikazano crnogorsko *tě, *dě > *će*, *đe*.

A propos »crnogorski« kao termin u našoj dijalektologiji.

U »Pregledu srpskohrvatskih dijalekata« odobrenom kao stalni sveučilišni udžbenik za slušača Beogradskoga sveučilišta nema crnogorskih govora kao posenbe dijalekatske grupe. Postoje šumadijski, šumadijsko-vojvođanski, vojvođanski i slavonski, no nema crnogorskih. Zašto? — Skriveni su pod nazivom »zetsko-južnosandžački«. Mislim da je to diskriminacija koja bi prije pri-

² Uzimljem ovdje kinem u značenju koje mu je dao Baudouin de Courtenay.

stajala predratnoj malograđanštini nego progresivnom društvu kojemu je jedan od važnih zadataka da realno gleda na činjenice i da stvari postavlja na prava mjesta. Zašto onda krparenje koje ničemu ne vodi? Tko još danas (i od onih koji su pušači, i od onih koji to nisu) misli na historijsku Zetu (kako se od XI vijeka počela zvati Dioklea-Duklja)? I ako se u nju u dijalektološkom priručniku uključuju južnosandžački govori, šta je onda sa sred-njosandžačkima i sjevernosandžačkima? Kuda su oni uključeni, i zašto to i u nazivima nigdje ne dolazi do izražaja? Mislim da bi najpoštenije i najpravičnije bilo, da se i crnogorski govori zovu crnogorskim, a to što oni jednim dijelom prelaze u južni Sandžak, to ne znači ništa. Opća je značajka dijalekatskih pojava da se one kod nas ne drže, i da se ni u prošlosti nisu držale administrativnih granica, mada se uvijek negdje — na nekim područjima i unutar nekih granica — nalazila njihova jezgra oko koje su se kretala žarišta lokalnih govora. U slučaju oficijoznih »zetsko-južnosandžačkih« govora takvo je središte, nema sumnje, bila Crna Gora, pa i u tom pogledu mislim da nema razloga da se njezini govori ne nazovu »crnogorskim« (tim više što u njima ima osobina kojih nema — ili barem strukturno i sistemski uzeto nema — u drugim susjednim ili udaljenijim govorima).

Treba se uopće kloniti naziva i termina koji ne razjašnjavaju nego zamagljuju. Ja takvim smatram i opći naziv »srpskohrvatski/hrvatskosrpski dijalekti« u Fonološkim opisima za OLA u izdanju ANU BiH godine 1981. Jedno je književni jezik koji u sebi može sadržavati i dva i tri standarda (kao što je to u engleskom, francuskom, španjolskom, pa i njemačkom), a drugo su dijalekti kao matice koje utječu na oblikovanje, razvitak i diferencijacije svojih — ističem »svojih« — standarda. Kod nas govoriti o čakavskim i kajkavskim govorima kao o dijalektima srpskoga jezika više je nego nenaučno, a isto bi tako nenaučno bilo govoriti o torlačkim i šopskim govorima kao o prijelaznim dijalektima hrvatskoga jezika. Osim toga — obično se, kao što rekoh: s pravom — govori o tome da se dijalekti i govori ne drže administrativnih granica, pa kako to onda da se obilježja i simboli u spomenutim Fonološkim opisima i prema Sloveniji i prema Makedoniji točno drže političko-administrativnih granica? Zar tu nema baš nikakvih prijelaznih govora? Ili, ako ih ima, zašto i oni nisu ušli u mreže punktova, kada je sa općelingvističkog stajališta poznato da su upravo ona područja najzanimljivija na kojima dolazi do sukobljavanja i pronicanja jednih tradicija i osobna u druge. Čemu onda dvostruke mjere i dvostruki kriteriji? — Dovoljno je vidjeti i ispitati, kako je za OLA maćuhinski predstavljena Vojvodina.

Kao što se vidi, u južnoslavenskoj je dijalektologiji još dosta pitanja koja bi mogla i trebala da budu predmet ozbiljne i objektivne naučne diskusije.

J. HAMM, Wien

MONTENEGRINISCH $T, D + \check{E} > \check{C}E, \check{D}E$

Zusammenfassung

Der Fragenkomplex wurde mehrmals erörtert (A. Belić, M. Stevanović, P. Ivić, M. Pešikan, J. Vuković und Andere). Der Verf. stellt ihm das westslaw. *kw, gw*: ostslaw. und südslaw. *cv, zv* sowie den Entwicklungskomplex *-ski > -*stvo* (über *k > t + (̄)-o*) und das čakawische *tf, sf*: *štok. tv, sv* gegenüber. Bei *ě* wird a priori kinematisch (nach Baudouin de Courtenay) ein Jotierungselement vorausgesetzt, das territorial auf zetisch*-dioklitischem Gebiet das plosive *t, d* affizierte und statt **tje, *dje* ein *če, đe* ergab. Es ist somit eine wohl im System verankerte Sondererscheinung, die dem Montenegrinischen an sich eigen ist.

Diesbezüglich wird das Umgehen des Montenegrinischen (selbst wenn es zu einem Teile auf das Sandschakgebiet (übergreift) als Mundarttermin in Hochschulhandbüchern beanstandet.

---

* Das mit den »Rauchern« im Artikel war eine Anspielung an die Zeta (Zigarettenart) — Raucher, da sonst der historische Ausdruck kaum noch vorkommt.